

УДК 821.162.1.09

КАЦЕМБА Ю.Л. (м. Житомир)

ГЕНРІХ ЖЕВУСЬКИЙ — УЧЕнь ШКОЛИ КАРМЕЛІТІВ У
БЕРДИЧЕВІ

У статті подано основні віхи життя польського письменника, який народився й жив на Волині. Увагу акцентовано на роках навчання при монастирі босих кармелітів у Бердичеві.

Ключові слова: Генріх Жевуський, Бердичів. «Варшавський щоденник», «Петербурзький тижневик», петербурзька котерія.

Одним із найвидатніших письменників Волині, громадських та суспільних діячів, які мали вагомий вплив на розвиток літератури не лише на Правобережній Україні, а й у Польщі та в Росії, був Генріх Жевуський. Вацлав Ганський в «Листах з Верхівні» до нього писав: «увесь твій талант поєднаний із творчим генієм. В ньому ти можеш змагатися з Вальтером Скоттом і Бальзаком, бо в тебе - оригінальність цих двох митців» [5, с. 92], а сам Оноре де Бальзак назвав його «польським Вальтером Скоттом».

Г. Жевуський народився в м. Славута (теперішня Хмельницька область) під Горинем 3 травня 1791 р. - в день прийняття Конституції Речі Посполитої, яку не підтримував його батько, Адам Жевуський. Батько Генріха, будучи великим ненависником Просвітництва та Великого Сейму, в новонародженому первісткові бачив ще одного противника Травневої конституції, в чому не помилився.

Перші п'ять років Генріх провів у своїй бабусі Маріанні Рдултовської у с. Воломечне Несвізького повіту на Мінщині, потім його мати, Юстина з Рдултовських, забрала до родової садиби в Погребищі на Волині. У віці шести років його віддали до

школи при монастирі босих кармелітів у Бердичеві. Про роки навчання в кармелітській школі Г. Жевуський писав у «Спогадах з XVIII СТОЛІТТЯ»: «Я був надто малий, щоби пам'ятати всі деталі свого перебування в конвікті, тим більше, що через декілька місяців у мене почали з'являтися проблеми зі здоров'ям. У моєї немічності був такий початок. Ще змалечку мені голили голову згідно тодішніх звичаїв, а до школи я прибув у кунтушику та жупані, на навчання та на прогулянку ходив у капоті, а в костьолі вже при повному параді щонеділі стояв біля князя Матеуша Радзивілла, спадкоємця Бердичева. В перший рік навчання на Великодні свята до Бердичева приїхала моя мати й узяла мене на цілий тиждень до пансіону, де зупинилася. Мала вона близькі дружні стосунки з княгинею Радзивілловою, тому кожного дня приїжджала до неї на обід, і вже вночі поверталася до себе. Мене брала з собою, і коли вони розважалися з княжною, я з її сином Олесем бешкетував під наглядом старого француза камердинера. Олеся одягали за зарубіжною модою в колету і шараварки, він носив довге, спадаюче кучерями, волосся. Яюсь, бешкетуючи, він розв'язав, а потім і зняв з мене пояс. Я спочатку не звернув на це уваги, але коли підійшла обідня пора, потрібно було зав'язати пояс, а без сторонньої допомоги цього зробити я не міг. Оскільки дім князя весь був на закордонній хвилі, серед слуг не знайшлося таких, хто би зумів пов'язати пояс. Коли б зі мною був мій плащ, я би швиденько втік до нашого пансіону, але Великодня ніч в тому році припала пізно, вже відчувалася спека, тому я його не взяв із собою. А не опоясаним соромно показатися серед поважних людей. Тоді я сховався. Моя мати, спохватившись, де я, пішла з княгинею до саду і там знайшли мене за кущем: я тримав у руці пояс і голосно плакав. Попри те, що я був дуже голодний, до столу йти не хотів, а коли мати силоміць тягнула мене за собою, кричав не своїм голосом. Тоді вона, втративши терпіння, вдарила мене, але це не зламало моєї впертості. На щастя. тієї хвилини з Шепетівки приїхав генерал Закшевський, батько княгині. Почувши крики, він прибіг до саду й заступився за мене, а коли дізнався про причину мого бунту, похвалив за те, що до поважного дому я не хотів увійти в занедбаному вбранні, сам зав'язав мені пояс, відвів до столу й посадовив коло себе. Ця ситуація вплинула на зміну мого одягу. Мати придбала мені колеги й шаровари, вже не стригла волосся щонеділі, а за її прикладом й інші матері в кармелітській школі попереодягали своїх хлопчаків, так що по-старому одягалися двоє, чи троє зі сорока» [11, с. 3].

Навчання при бердичівському монастирі довго не тривало через раптову хворобу: біль, пиття у кістках та висипи на голові, які малий Генріх пов'язував із відрощеним волоссям: «якщо протягом стількох століть увесь народ голив собі голови, значить на те була своя причина» [12, с. 1], а дещо згодом з'явилася й заїкання. Відомі варшавські лікарі Франциск Лафонтен, Міхал Бергонзоні та Валенти Гагаткевич не змогли зарадити його хворобі, лише прописали йому чисте повітря, насичене сосною, тому його знову відіслали до бабусі в Білорусь, де він знаходився

під опікою ксьондза-гувернера, який вчив його французької мови та історії. Там, у Воломечному, Г. Жевуського різними травами й процедурами вилікувала місцева бабка Янчевська.

В 1800 р. його мати знову забрала до Погребищ, виховувався французьким військовим капеланом та німецьким ветеринаром, яких наймали під Дубно, де знаходився корпус французьких емігрантів [13, с. 23], а тому в 9 років вільно міг читати французькою та німецькою, хоча й не знав граматики рідної йому польської мови. Француз навчав Генріха також і латини, хоча сам її не зовсім розумів.

Батько Генріха не мав довіри до методів навчання в найближчих школах Вінниці чи Умані, також побоювався лібералізму в методах їх виховання, тому віддав сина на навчання у «великий світ» - в Петербург, у пансіонат французького абата Ніколя - заклад штибу дореволюційних французьких шкіл для дітей аристократів. Там він отримав хорошу освіту й у 1804 р. в Кракові успішно склав «egzamin maturalitatis» і наступні три роки навчався на філософському факультеті Ягеллонського університету.

В 1807 р. повернувся на Україну, де отримав популярність серед польської шляхти, яка вибрала його повітовим маршалом в Умані та (вступником земського судді в Літині, що на Подолі, проте жодної і цих посад Г. Жевуський не очолив. За родинною традицією у 1807 р. розпочав військову службу звичайним рядовим, а в кампанії 1809 р. отримав звання поручика.

В 1810 році, після повернення додому з військової служби, поринув у вивчення архівів у Тульчині (тепер райцентр Вінницької області) та Несвіжі (райцентр Мінської області), а потім вирушив у подорож по Європі: побував у Кракові, в містах Лівонії, Трансильванії та Валахії [4, с. 17].

У 1811 - 1819 роках жив у Санкт-Петербурзі. В 1817 р. став камер-юнкером царського двору Олександра I, направлений в Колегію іноземних справ. Тут він познайомився з Ю. Олешкевичем, який увів його в масонську ложу «Білий орел», пов'язану з вивченням парапсихології й езотерапії. До 1920 р. керував «Великою ложею Астраї» в Санкт-Петербурзі та «Розвіяний морок» у Житомирі [1, с. 227]. Та найбільший вплив на світогляд Г. Жевуського справило знайомство з французьким філософом і письменником Жозефом де Местром - він настільки захопився ідеями великого філософа, що в 1819 р. виїхав до Парижа й став вільним слухачем Сорбонни, де відвідував лекції історика літератури Абель-Франсуа Вільмена та філософа Віктора Кузена, самостійно вивчав філософію, особливо католицьку та суспільно-політичну публіцистику XVIII ст. Після Парижа подорожував Англією, Німеччиною, Італією та Турцією - здійснив велике турне по Європі [6, с. 107].

В 1822 р. повернувся до Санкт-Петербургу, де познайомився з багатьма впливовими та відомими людьми, серед них - Густав Олізар, майбутній свідок при

вінчаний його сестри Евеліні з великим французьким письменником О. де Бальзаком. У 1824 р. відбулася ще одна доленосна зустріч Г. Жевуського - в салоні Марії Шимановської познайомився з Адамом Міцкевичем, з яким влітку 1825 р. здійснив поїздку в Крим, що ще більше зміцнило їх дружбу,

Після смерті батька у 1825 р. повернувся до Погребища, а влітку відвідав свою сестру Кароліну в Одесі, звідки вирушив разом із А. Міцкевичем у подорож до Сімферополя, Євпаторії та Гурзуфа. Повернувшись на Волинь, одружився з Юлією Грохольською й оселився в Чуднівському маєтку, отриманому в спадок від батька. В 1927 - 1928 рр. перебував у Петербурзі, де обертаяся в аристократичних російських колах, зустрічався з А. Міцкевичем та О. Пушкіним.

1829 р став переломним у житті Г. Жевуського, після перебування у Вінницькому монастирі капучинів він відходить від європейського вільнодумства й пристає на позиції програмного католицизму. У 1829 - 1832 р. перебував в Італії в колі польської колонії, де знову зустрівся з А. Міцкевичем. Саме тут, коли Г. Жевуський розповідав забавні історії минулих літ, які колись чув чи вчитав в архівах у Несвіжі та Тульчині. А. Міцкевич переконав його в необхідності їх записати. Це був перший крок до появи славнозвісних гавенд.

У 1833 р. повернувся на свій маєток у Чуднові, де в 1934 - 1939 рр. з'являються його нотатки: «Думки про розвиток культури» («Myśli o rozwoju kultury»), науково-публіцистичні праці: «Судження про давню Польщу» («Uwagi o dawnej Polsce»), «Історія цивілізації людства» («Historia cywilizacji ludzkiej»), «Про відношення літератури та історії» («O stosunkach literatury z historią»), які через цензуру не були опубліковані. Після смерті Г. Жевуського, у 1968 р. друком вийшла його праця «Історія цивілізації людства», яку видав Ю. І. Крашевський під дещо зміненою назвою «Історичні спроби» («Próbki historyczne»), в 2003 р. П. Дудзяк та В. Шлешинський опублікували рукопис «Судження про давню Польщу».

У 1837 р. за посередництвом Софії Анквич, з якою познайомився у Римі, передав А. Міцкевичу рукопис «збірних хронік», які анонімно вийшли друком у Парижі під назвою «Спогади Ясновельможного пана Северина Сопліці, парнавського чашника» («Pamiętki JPana Seweryna Sopolicy, cześnika parnawskiego», 1839 - 1841) у 4 томах.

У 1840 р. розпочав співпрацю з «Петербурзьким тижневиком» («Tygodnik Peterburski») [6, с. 107]. Найбільшим виразом популярності Г. Жевуського було те, що в травні 1841 р. його вибрали маршалком житомирської шляхти. Обов'язки маршалка виконував до травня 1844 р.

Чуднівчанин, як і його батько, не підтримував ідеї незалежності Речі Посполитої, прагнув створити разом із київськими панславістами «спільноту стародавності і слов'янських літератур», а тому в червні 1841 р. в Чуднові організував літературний з'їзд молодих письменників і петербурзької котерії. Група, до якої входили Міхал Грабовський, ксьондз Ігнацій Головинський, Юзеф Ігнаці Крашевський, Александр

Кароль Гроза, Густав Олізар, Костянтин Подвисоцький, Юліуш Струтинський, Кароль Швидзинський, Плацид Янковський та Генріх Жевуський, об'єднувалася навколо тижневика «Петербурзький тижневик». Головною метою з'їзду було створення сприятливих умов для розповсюдження серед польських верств єдиного напрямку в літературі [2], поширення ідей панславізму.

В 1844 - 1849 рр. Г. Жевуський перебував у Петербурзі, де навколо «Петербурзького тижневика» разом із М. Грабовським, І. Головінським, Ю. Пшецлавським та Л. Штирмером створили так звану пентархію, надавши тижневику ультра католицького, консервативного забарвлення. В цьому журналі він публікував, окрім філософсько-моралістичних і суспільно-політичних статей, фрагменти своїх історичних романів.

В 1850 р. переїхав до Варшави й став чиновником з особливих доручень при наміснику Івану Паскевичу. У 1851 р. заснував «Варшавський щоденник» («Dziennik Warszawski»), сам його редагував і видавав до 1854 р. Тут публікував фельетони під назвою «Листи з Варшави» («Listy z Warszawy»), а також «Спогади з XVIII століття» («Wspomnienia z XVIII wieku»).

У 1852 р. став радником двору, а в 1858 р. отримав титул дійсного радника з правом носити генеральський мундир, але без права на пенсію. З 1856 р. перебував у своєму маєтку в Чуднові, з 1859 р. почав повільно відходити від активного громадського та політичного життя [1, с. 232]. Після повернення з Варшави здійснив декілька подорожей (1859 р. - Франція, 1865 р. - Дрезден). Помер у повній самотності в своєму маєтку, як пустельник, 26 лютого 1866 р.

Г. Жевуський створив п'ять історичних романів: «Листопад» («Listopad», 1845 - 1846), «Краківський замок» («Zamek Krakowski», 1847 -1848), «Адам Шмігельський» («Adam Śmigiełski», 1851), «Лицар Ліздейко» («Rycerz Lizdejko», 1852) та «Запорожець» («Zaporożec», 1853), алегорично-політичний роман «Золотоволосий паж» («Paź złotowłosy», 1858), багатотомний роман у формі інсценізованого щоденника «Мемуари Варфоломія Міхаловського» («Pamiętniki Bartłomieja Michałowskiego», 1856 - 1857), та чимало оповідань, стилізованих під гавенди [14, с. 12]. Видав збірник фантастичних повістей «Благодать і покликання» («Łaska i przeznaczenie», 1851), том оповідань «Не-басні» («Nie-bajki», 1851). Також був автором моральних, філософських та релігійних творів, найвідоміші з них: «Суміш звичаїв» («Mieszaniny obyczajowe», 1841 - 1843), «Польський Теофраст» («Teofast polski», 1851), «Голос у пущі» («Głos u puszczy», 1847), «Розумові подорожі» («Wędrówki umysłowe», 1851) та ін. В рукописі залишилися «Спогади з подорожі до Франції» («Wspomnienia z podróży do Francji»), яку здійснив у 1857 р.

Місто Бердичів із відчутною ностальгією часто згадується Г. Жевуським. У збірнику фантастичних оповідань-жахів «Не-басні», головний герой оповідання «Я

горю», у хвилини страху звертається до Матері Божої Бердичівської, щоби захистила його [8, с. 44]. У відомих «Спогадах...» в першій гавенді ксьондз Марек зі смутком пригадує бердичівський монастир, говорячи, що, якби його воля, то ніколи б його й не покидав [9, с. 6]. Саме під час перебування в школі при монастирі босих кармелітів у Бердичеві, малий Генріх дізнався про смерть ксьондза Марек. його він не пам'ятав, але знав, то колись, будучи немовлям, отримав з його рук благословення, про що згадує на сторінках «Варшавського щоденника». Фігурує Бердичів і в «Мемуарах Варфоломія Міхаловського» - барон де Шодуар переносить свою торгівлю з Варшави у Бердичів на Україну [10, с. 80]. В «Суміші звичаїв» знаходиться негативний опис бердичівських ярмарків, а особливо такого поширеного на той час явища, як балагульство [7, с. 23-32].

У «Спогадах з XVIII століття» Г. Жевуський умістив коротку характеристику й опис діяння бердичівської школи при монастирі: «В школах бердичівських кармелітів, окрім ректора й вчителя катехізису, всі професори, починаючи від префекта, були світськими. Мені здається, що ченці мали зайву скромність, бо між ними були й такі, що прекрасно справлялися зі світським навчанням молоді. Мої ровесники ще пам'ятають отця Залеського з відомої в нашій провінції родини, - глибокого латинника. Отця Бардецького - великою теолога й каноніка, отця Бруно - історика, отця Боніфація, який, так би мовити, був науковою криницею, він вісім років провів у Римі як асистент нашої провінції при генералі кармелітів, й інших вчених мужів <...>. Коли мене віддали до конвікту, більшість вчителів були професорами давніх шкіл, які втратили свої посади через їх скасування. Префектом був Рождаловський. колишній професор латини в житомирській школі. Професором польської мови і літератури був Левіцький, який пізніше став професором новоствореного Віденського університету, а помер директором волинського ліцею, а ще раніше був вчителем-ад'юнктом в немирівській школі. Професором французької мови та малювання був Фасл, французький шляхтич та емігрант. Фізика - Шузьє, також емігрант, перед революцією професор цієї ж науки в Понт-а-Муссон, інших професорів вже не згадаю.

Заслуги згромадження бердичівських отців-кармелітів не повинні бути забутими серед мешканців Русі, бо жоден інший монастир не зробив більше користі для країни, вкладаючи свої достатки. Вони найгідніше несли службу Богу й найдостойніше віддавали честь Найсвятішій Марії. З незапам'ятних часів бердичівський календар, який видавався в монастирі, був найвідомішим в усій Польщі й найбільш потрібним в господарських потребах. Монастир утримував друкарню, яка щороку вдосконалювалася й стала такого високого рівня, що розвіювала по країні величезну кількість корисних книжок. розповсюджуючи побожність та католицьку науку <...>. Мали величезне книгосховище, в якому можна було знайти біографії всіх святих, навіть славетних мужів Русі. Утримували всі журнали, які видавалися польською мовою <...>. Опікувалися

чудовою парафіяльною капелою, яка щоденно прославляла Ісуса Христа й Непорочну Його Матір. Отці-кармеліти приносили несказанну користь вірі, освіті, промисловості й державному землеробству, а тому, не зважаючи на вільнодумство, що поширювалося країною, а разом із ним - відразу до чернецької» ряси, вони, як завжди вірні стародавнім порядкам, ніколи переставали бути милими для нашої провінції) [I, с. 1-2].

1. Єршов В. Польська література Волині лоби романтизму: генологія мемуаристичності. - Житомир : Полісся. 2008. - 624 с.
2. Єршов В. Чуднівський з'їзд польських письменників // Українська національна ідея: історія і сучасність : Наук. зб. / Відп. ред. М. Костриця. – Житомир : Журфонд, 1997. – С. 88–90.
3. Костриця М. Постаті землі Бердичівської. Історико-краєзнавчі нариси. - У 2-х тт. -Том 1. - Житомир : Косенко, 2005. - 248 с.
4. Савчук И. Генрих Ржевусский - блеск и горечь славы / предисловие В. Єршова. - Житомир : Рута, 2004. - 172 с.
5. Listy z Wierzchowni // Twórczość. - 1961. - №3. - 8. 92-93.
6. Polski Słownik Biograficzny / pod red. A. Rząsnickiego, T. Rzewuskiego. - Т. 34. -Z. 140. - Wrocław-Warszawa-Kraków: PAN, 1992.-S. 106-111.
7. Rzewuski H. Mieszaniny obyczajowe przez Jarosza Bejłę. – Т. 1. – Wilno, 1841. – 294 s.
8. Rzewuski H. Nie-bajki. Powieści lożne. – Petersburg, 1851. – 150 s.
9. Rzewuski H. Pamiątki Soplicy / oprac. K. Duda Kaptur. – Kraków : Wydawnictwo GREG, 2008. – 238 s.
10. Rzewuski H. Pamiątniki Bartłomieja Michalowskiego od roku 1786 do 1815. - Т. 3. - Warszawa, 1857. – 103 s.
11. Rzewuski H. Wspomnienia z XVIII wieku. – Diennik Warszawski. – 1851. – nr 140. – S. 1–3.
12. Rzewuski H. Wspomnienia z XVIII wieku. – Diennik Warszawski. – 1851. – nr 142. – S. 1–3.
13. Ślisz A. Henryk Rzewuski. Życie i poglądy. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 326 s.
14. Węgrzyn I. W świecie powieści Henryka Rzewuskiego. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. – 386 s.
